

Т. Б. Маслова

Національний технічний університет України «КПІ»

ТИПОЛОГІЯ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ В СУЧАСНІЙ МОВОЗНАВЧІЙ ПАРАДИГМІ

Визначається місце наукового дискурсу в сучасній мовознавчій парадигмі. З урахуванням останніх лінгвістичних досліджень розглядаються головні чинники, що виокремлюють цей різновид інституційного дискурсу – ролі учасників, цілі та теми наукової комунікації. Обґрунтовуються типологічні характеристики різновидів наукового дискурсу.

Ключові слова: дискурс, інституційний дискурс, науковий дискурс, фахова мова, текст, професійна комунікація, жанри та типи наукового дискурсу.

Определяется место научного дискурса в современной лингвистической парадигме. Основные признаки этого типа институционального дискурса – роли участников, цели и темы научной коммуникации – рассматриваются в свете последних лингвистических исследований. Обосновываются типологические характеристики разновидностей научного дискурса.

Ключевые слова: дискурс, институциональный дискурс, научный дискурс, язык специальных целей, текст, профессиональная коммуникация, жанры и типы научного дискурса.

The article is concerned with the part the scientific discourse plays in the modern linguistic studies. General features of that type of institutional discourse, such as social roles of the communication partners involved, goals and topics of scientific communication, are considered from the view point of recent linguistic discoveries. The characteristics of genres and types of scientific discourse are identified.

Key words: discourse, institutional discourse, scientific discourse, language for professional purposes, text, professional communication, genres and types of scientific discourse.

Текст як основна одиниця системи комунікативного процесу характеризується не лише внутрішньоструктурними зв'язками між його окремими елементами, але й низкою позамовних текстотвірних чинників, які забезпечують його цілісність. Сутність тексту розкривається лише при урахуванні комунікативного, соціокультурного та когнітивного факторів. Одне з численних можливих розумінь поняття «дискурс» у сучасній лінгвістиці якраз включає в себе поєднання тексту із ситуативним контекстом, системою комунікативно-прагматичних та когнітивних настанов автора, що реалізується у взаємодії з адресатом [10, с. 136].

З позиції соціолінгвістики, яка вивчає ідеологічні, соціокультурні та історичні аспекти функціонування мови, можна виокремити два типи дискурсу, які відрізняються за комунікативно-соціальним критерієм, а саме персональний (особистісно-орієнтований, розмовний) та інституційний (статусно-орієнтований). У першому випадку спілкування відбувається між комунікантами, які добре знають один одного і намагаються не лише передати інформацію чи вплинути на співрозмовника, але й зрозуміти внутрішній світ адресата. В іншому випадку учасники комунікації – представники певної соціальної групи, які можуть не знати один одного особисто і повинні спілкуватися відповідно до норм даного соціуму, що відображають цінності суспільства в цілому та певної окремої соціально-професійної групи, яка утворює суспільний інститут [4, с. 202–203].

Головною ознакою інституційного дискурсу є взаємодія комунікантів у межах суспільних інститутів (наука, медицина, політика тощо) і виконання обмеженого кола ролей, обумовлених статусно-рольовими правилами поведінки, спо-

рідненими моделями суспільних та фахових знань, а також особливим видом комунікативних стратегій і тактик. Відповідно спілкування, зумовлене соціальними функціями комунікантів, є регламентованим як за змістом, так і за формою, і відбувається в межах офіційно-ділового, наукового та публіцистичного функціональних стилів.

Система суспільних інститутів є основним критерієм для виділення жанрово-стилістичних аспектів інституційного дискурсу. Проте через різноманіття сфер людської діяльності типологія інституційного дискурсу є досить розгалуженою і такою, що постійно розширюється, намагаючись охопити все більше різновидів професійно-орієнтованої комунікації. Зокрема, дослідники виділяють дискурс академічний, політичний, дипломатичний, юридичний, судовий, педагогічний, релігійний, спортивний, науковий, військовий, сценічний, медичний, діловий, рекламний та мас-медіальний (Ф. С. Бацевич, А. Д. Белова, В. Г. Борботько, О. М. Галічкіна, О. М. Гніздечко, В. І. Карасик, Ю. М. Караулов, М. Л. Макаров, О. І. Морозова, Р. Є. Пилипенко, Г. Г. Почепцов, А. Д. Приходько, О. О. Селіванова, В. Є. Чернявська, І. С. Шевченко та ін.).

На початку ХХІ століття наукова комунікація, що об'єктивується у фахових текстах, розглядається мовознавцями як цілеспрямована дискурсивна практика. Відповідно науковий дискурс, який актуалізує спеціальні знання з різних галузей знань, займає особливе місце в сучасних лінгвістичних розвідках, що обумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Мета даної статті – визначити місце наукового дискурсу в сучасній мовній парадигмі, з'ясувавши особливості його природи та визначивши підходи до вивчення його типологічних характеристик.

Основними системотвірними ознаками інституційного дискурсу є цілі та учасники спілкування. Зазвичай комуніканти утворюють реляційну пару «представник інституту» та «клієнт», перший з яких має право давати розпорядження, спонукати до дії, навчати (наприклад, вчитель, суддя, лікар тощо), а інший – учень, підсудний або пацієнт – звертається до нього, реалізуючи нормативно-ціннісні установки певної інституційної сфери спілкування. Така пара статусно нерівних учасників комунікації є ніби ядром, навколо якого виокремлюється спілкування окремо між «представниками інституту» та «клієнтами», а також контакти «представника інституту» з людиною, яка взагалі не має відношення до цієї соціальної групи.

Проте в межах наукового дискурсу відносини між «представником інституту» та «клієнтом» дещо модифікуються, оскільки залежно від мети спілкування статусно-рольова характеристика «представника інституту» може набувати вигляду вченого-дослідника, вченого-експерта, вченого-педагога і т.ін., що впливає на міру співвідношення між статусним і особистісним компонентами. Крім того, спілкування може відбуватися як з «колегою», тобто представником тієї самої мовленнєвої категорії, об'єднаної ознакою професійної належності (дослідники, науковці), або як з «клієнтом» (наприклад, взаємодія між заслуженим ученим та дослідником-початківцем, між діячами науки та широким загалом суспільства).

Досліджуючи медичний дискурс, Н. П. Литвиненко, наприклад, розмежовує дискурс «дискретний», що має інтерпрофесійний характер (спілкування між лікарем та пацієнтом) та «недискретний» інтерпрофесійного характеру (спілкування між лікарями різної підпорядкованості або між лікарями як рівноправними партнерами) [5].

Подібним чином О. В. Литвинов пропонує розглядати особливий тип наукового дискурсу, який реалізується як педагогічна комунікація в системі вищої освіти. Причому комунікативна ситуація може бути як «симетричною» (обмін інформацією між рівними за статусом та знаннями партнерами), так і «компліментар-

ною» (передача освітньої інформації нерівноправному партнерові – студенту, аспіранту) [6].

Що стосується детального аналізу можливих мовленнєвих ситуацій наукового дискурсу, то, на нашу думку, слід звернутися до вертикального поділу фахових мов, запропонованого німецьким мовознавцем Л. Хоффманном. Поняття «фахова мова» визначається як множинність лексико-граматичних та стилістичних засобів, які забезпечують комунікацію у певній професійній сфері і реалізуються у фахових текстах. Сукупність фахових текстів в комплексі з численними супровідними фоновими чинниками і створює дискурс певної галузі [8]. Отже, зважаючи на такі мовні чинники, як ступінь абстрактності фахової мови, її форми, сфери використання та користувачів, Л. Хоффманн розрізняє такі види спілкування: між науковцем і науковцем; науковцем і науково-технічним персоналом; науковцем і керівництвом матеріального виробництва; керівництвом виробництва і майстрами, спеціалістами, службовцями; представниками матеріального виробництва і представниками торгівлі, споживачами [12].

Окрім чіткого розподілу соціальних статусів і ролей, для інституційних дискурсів характерна й специфічна тематика спілкування, яка залежить від визначеної мети спілкування в межах даного інституту. Загальною метою наукового дискурсу є формування нового знання про оточуючий світ, яке представлене у вербальній формі та обумовлене комунікативними канонами наукового спілкування [2, с. 60-68].

Серед стратегій наукового дискурсу, обумовлених його конкретними цілями, виокремлюють такі: окреслення проблемної ситуації та предмета вивчення, аналіз існуючих матеріалів з теми дослідження, формулювання гіпотези та мети дослідження, побудова теоретичної моделі вивчення предмета дослідження, виклад результатів наукових пошуків та експерименту, коментування та оцінка результатів дослідження, визначення практичної цінності отриманих результатів та ознайомлення неспеціалістів (наприклад, студентів або широкої читацької аудиторії) із отриманими результатами [4, с. 231].

Відповідно під впливом різних комунікативних завдань традиційно вирізняються такі жанри наукового дискурсу [9, с. 192]:

1) «ядерні», які визначають специфіку дискурсу (наукова стаття, науково-технічний звіт, монографія, дисертація);

2) «периферійні», які не становлять основу дискурсу (підручник, довідник, рецензія, анотація, реферат, тези);

3) «суміжні», які знаходяться на межі між науковим та іншими типами дискурсу та тяжіють або до «ядерних» (доповідь, повідомлення, науковий діалог), або до «периферійних» (патент, інструкція, лекція) жанрів.

Через стрімкий розвиток науки в останні десятиліття та появу нових видів засобів зв'язку перелік жанрів поповнюється, наприклад, за рахунок різних видів наукових статей (оглядові та експериментальні, статті типу «обговорення за круглим столом», «інтерв'ю»), повідомлень (про конференції, що мають відбутися, про нові наукові й технічні розробки) та наукової кореспонденції (листування на сторінках наукових періодичних видань та через мережу Інтернет) [3, с. 47].

З огляду на розгалуженість будови наукового дискурсу мовознавці запропонували виділити такі його різновиди, які залежно від сфери спілкування й функціонування демонструють певні мовні особливості, а саме:

1) власне науковий або науково-академічний (академічність викладу, особлива інформативна спрямованість, адресованість спеціалістам);

2) науково-популярний або науково-публіцистичний (ознайомлення неспеціалістів із науковими досягненнями);

3) науково-діловий або науково-інформаційний (патенти, технологічні описи тощо);

4) навчально-науковий (виклад наукових основ майбутнім спеціалістам);
 5) науково-технічний (спеціалізована технічна складова у поєднанні з елементами економічного, екологічного, соціального, політичного та інших видів дискурсу);

6) науково-розмовний (усна форма дискурсу, спрямована на обмін ідеями, обговорення та творчу критику) [1; 2].

Проте останнім часом, намагаючись конкретизувати об'єкт лінгвістичного аналізу, дослідники все частіше визначають тематику наукового дискурсу, яка насправді обіймає дуже широке коло проблем гуманітарних та природничих наук, як один із типів дискурсу. Розподіл може бути дуже загальним і спиратися на загальноприйняті класифікації наукових дисциплін (прикладні, теоретично-прикладні та теоретичні науки [3] або соціально-гуманітарні (лінгвістика, економіка, історія, філософія) та природничо-технічні (алгебра, фізика, біологія, інформатика) [11].

Дійсно, це цілком відповідає горизонтальному поділу фахових мов за шкалою їхньої лексичної та синтаксичної спорідненості, починаючи від мови гуманітарних наук, продовжуючи мовами технічних наук і завершуючи мовами точних наук:

художня проза – літературознавство – педагогіка – філософія – ... – економіка, сільське господарство – агрономія – тваринництво, ветеринарна медицина – ... – будівництво – ... – машинобудування – ... – електротехніка – – медицина – ... – хімія – фізика – математика.

Незаповнені місця на шкалі означають, що сюди можна додати інші фахові мови, які, вірогідно, виникнуть із часом і матимуть схожий лексичний склад, синтаксичні структури та жанрово-стилістичні ознаки [7].

Останніми роками з'явилися роботи, передусім російських дослідників, які присвячені вивченню таких типів наукового дискурсу, як лінгвістичний (Н. В. Карпусенко), філософський (О. О. Варнавська), історичний (У. В. Хоречко), геологічний (В. В. Овсяннікова), авіаційний (Ю. Ю. Строева), екологічний (О. В. Іванова) тощо. При виділенні та аналізі різновидів наукового дискурсу наголошується на специфічному характері таких критеріїв:

- типові учасники спілкування (їхні статусно-рольові та ситуативно-комунікативні характеристики);
- умови спілкування (пресупозиції, сфера спілкування, хронотоп, комунікативне середовище);
- організація спілкування (мотиви, цілі, цінності та стратегії, членування, контроль спілкування й варіативність комунікативних засобів);
- засоби спілкування (канал та режим, тональність, стиль і жанр спілкування, прецедентні тексти та дискурсивні формули).

Таким чином, науковий дискурс на сучасному етапі розвитку мовознавчої парадигми є розгалуженим явищем, вивчення якого передбачає врахування всіх характерних ознак професійної комунікації. Кожен тип дискурсу характеризується особливими стратегіями й тактиками, доцільність яких визначають фахові знання та основні інтенції учасників спілкування. Відповідно, фаховий текст як база для об'єктивації наукового дискурсу стане цікавим предметом подальших лінгвістичних досліджень.

Бібліографічні посилання

1. Абдулфанова А. А. Научный дискурс о тексте / А. А. Абдулфанова // Текст и дискурс: традиционный и когнитивно-функциональный аспекты исследования : сб. науч. тр. – Рязань, 2002. – С. 119–124.

2. Аликаев Р. С. Язык науки в парадигме современной лингвистики / Р. С. Аликаев. – Нальчик : Эль-Фа, 1999. – 317 с.

3. Ільченко О. М. Етикет англomовного наукового дискурсу : моногр. /

О. М. Ільченко. – К. : ІВЦ «Політехніка», 2002. – 288 с.

4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.

5. Литвиненко Н. П. Сучасний український медичний дискурс: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 / Н. П. Литвиненко; Ін-т укр. мови НАН України. – К., 2010. – 35 с.

6. Литвинов А.В. Научный дискурс в свете межкультурной коммуникации / А. В. Литвинов // Филология в системе современного университетского образования. – М. : Изд-во УРАО, 2004. – Вып. 7. – С. 283–289.

7. Маслова Т. Б. Класифікація факхових мов / Т. Б. Маслова // Сучасні підходи та інноваційні тенденції у викладанні іноземних мов : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 25-26 лют. 2011р. – К.: НТУУ «КПІ». – С. 136–139.

8. Мовчун Є. С. Особливості перекладу українською мовою німецького комерційного Інтернет-дискурсу: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: спец. 10.02.16 /

Мовчун Є. С. ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 19 с.

9. Троянская Е. С. Особенности жанров научной литературы и отбор текстов на различных этапах обучения научных работников иностранному языку / Е. С. Троянская // Функциональные стили. Лингвометодические аспекты. – М.: Наука, 1985. – с. 189–201.

10. Чернявская В. Е. Лингвистика текста: поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность: учеб. пособие / В. Е. Чернявская – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 248 с.

11. Ярхо А. В. Референціальний хеджінг як стратегія етикетизації у дискурсі англомовної науково-дослідницької статті: онтрактивний аналіз / А. В. Ярхо // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2010. – № 930. – С. 82–90.

12. Fachsprachen: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft / L. Hoffmann, H. Kalverkämper, H. E. Wiegand. – Berlin: Walter de Gruyter, 1998. – 1350 S.

Надійшла до редколегії 10.11.2012 р.

УДК 811.111

А. М. Приходько

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

КОНЦЕПТОЛОГІЯ ДИСКУРСУ: АПЕЛЮВАННЯ КОНЦЕПТУ ДО ДИСКУРСІВ

Розглядається концептоцентричний патерн аналізу дискурсу, який передбачає з'ясування алгоритму взаємодії концептуальних одиниць із певною дискурсивною формацією в режимі середовища та стилю вербального спілкування.

Ключові слова: концепт, дискурс, ідіодискурс, стиль спілкування, середовище спілкування, дискурсивна профілізація.

Рассматривается концептоцентричный патерн анализа дискурса, который предполагает выяснение алгоритма взаимодействия концептуальных единиц с определенной дискурсивной формацией в режиме среды и стиля вербального общения.

Ключевые слова: концепт, дискурс, идиодискурс, стиль общения, среда общения, дискурсивная профилизация.

In the article the concept centered pattern of discourse analysis is under consideration that provides clarification of interaction algorithm of conceptual units with a certain discourse formation in the medium and style of verbal communication.

Key words: concept, discourse, idiodiscourse, communication style, medium of communication, discourse profiling.